

Cyprian Koscielniak in NRC/Handelsblad, 12 september.

Dat de aanslagen van 11 september een historisch moment vormden, daarover zijn velen het eens. Dat de geschiedenislessen nu meteen anders van inhoud en karakter zullen worden, is nog een punt van discussie.

Binnen vier weken na die fatale dag werd de aanval op de terroristenkampen in Afghanistan ingezet, en de uitkomst van die oorlog blijft vermoedelijk nog lang ongewis. Oud-UNO-ambassadeur Richard Holbrooke, de architect van het Dayton-akkoord uit 1995, gaf op 11 oktober j.l. tijdens een lezing in Tilburg een prima analyse van de strijd tegen het terrorisme. In zijn visie hebben we niet te maken met een 'clash of civilizations', noch met een strijd van arm tegen rijk, maar met een stel gehersenspoelde fanatici, goed opgeleide telgen uit gefortuneerde families, die vanuit een apocalyptisch nihilisme de islam perverteren en misbruiken.

Indien de beschaafde wereld hun netwerken niet vernietigt, staan ons nog veel grotere rampen te wachten.

Holbrooke suggereert dat toekomstige geschiedenisboeken het gouden decennium der jaren negentig zullen kenschetsen als het 'tweede interbellum', het luchtledig tussen de Koude Oorlog en de 'War on Terrorism' die ingewikkeld en langdurig zal zijn.

Na de alliantie tegen het nazisme en die tegen het communisme is thans een derde alliantie nodig, compleet met een nieuwe permanente internationale infrastructuur van opsporingsdiensten, grootschalige humanitaire hulp, grenscontroles, en toezicht op geldstromen.

De geschiedenisdocent die deze waarschuwende woorden op zich laat inwerken, voelt dat zijn schoolvak binnenkort andere prioriteiten zal gaan stellen. Maar welke, en hoe? In de volgende bladzijden krijgt de lezer een indruk van hoe het nieuws als een bom insloeg in de les. Uit de verzamelde egodocumenten blijkt duidelijk, hoe de geïmproviseerde lessen per docent verschilden. Een bijkomende factor was de vraag hoe docenten met veel moslim-leerlingen de wereldsituatie in hun klassen bespreekbaar moesten maken. *Kleio* laat rector Drossaert uit Utrecht – toen mikpunt van kritiek – zijn eigen verhaal vertellen.

Staan we aan de vooravond van een nieuwe discussieronde over de inhoud van ons vak? Wordt ongetwijfeld vervolgd.

Jan van Oudheusden

De 11e september en de geschiedenisles

Hans Pols

De emoties komen pas later. De eerste uren zit ik gebiologeerd naar het scherm te kijken, naar steeds maar herhaalde fragmenten uit een surrealistische rampenfilm. Een toren van een wolkenkrabber staat in brand, een vliegtuig ramt de tweede toren en een man, die met zijn hoofd onscherp het beeld op de voorgrond vult, kijkt om en zegt: 'Oh, my God'.

Ondertussen probeer ik te begrijpen wat er te zien is en wat de gevolgen kunnen zijn. De mogelijk tienduizenden doden blijven voorlopig rekenkundige eenheden. De onwerkelijkheid van het avondblad dat melding maakt van hele andere zaken. De sluier die over alles heen ligt, de verwachting dat er ieder moment weer wat kan gebeuren, een gevoel uit de Golfoorlog, dat nu weer terugkwam.

Omdat de televisie uiteindelijk toch niets anders te melden heeft dan wat deskundigen, die zelf ook niets weten, te vertellen hebben, zet ik haar uit. In bed probeer ik, niet voor het laatst, alle indrukken een plaatsje te geven.

Is het sensatiezucht die me bij het eerste geluid van de wekkerradio klaarwakker doet zijn? 's Morgens de televisie aan, iets wat anders nooit gebeurt. De verhalen over wat zich heeft afgespeeld in de gekaapte vliegtuigen en de geramde gebouwen hakken er nu wel in: de laatste telefoontjes, de ingesproken berichten ... Nu pas maakt de ontzetting zich van mij meester. Op de radio het bericht dat volgens de uitkomst van een opiniepeiling een groot deel van de Nederlandse bevolking zich bang maakt over een Derde Wereldoorlog. Laat naar school; op woensdag maar vier uur en vandaag nog minder omdat de tweede klassen op werkweek zijn.

Op school heerst een vreemde stilte; er is niemand in de docentenkamer. Wel een tekst over de aanslag van de rector die gebruikt kan worden bij de dagopening. En een e-mailtje van Eveliene, een oud-leerlinge die voor een jaar in de Verenigde Staten op een High School zit. De reacties daar logen er niet om: toen de berichten doordrongen, werd er in haar klas geroepen dat

ze Europa maar moesten plat gooien. Ik ben bang dat ik vandaag nog meer ongenueanceerde standpunten te horen krijg.

Er komen wat collega's binnen. We delen de verbijstering.

Dan naar m'n lokaal. Ik heb twee eerste klassen vandaag. Zoals ik al verwachtte hebben ze het bij de dagopening over de aanslagen gehad.

Ik vraag: 'Wie van jullie denkt dat er een Derde Wereldoorlog komt?' Is het mijn toon, of zijn ze werkelijk zo nuchter, want slechts enkele steken hun vinger op. Ik inventariseer: wie zitten er achter de aanslag en wat willen ze ermee bereiken? Wat moeten de Verenigde Staten doen, wat is er te doen tegen terrorisme? Alle vingers wijzen beschuldigend naar het Midden-Oosten: de Palestijnen, de Moslims. Zelfs de naam Bin Laden wordt genoemd. Ook over de motieven heerst eensgezindheid. Israël- en Amerika-haat.

Ze willen graag wat zeggen over de toedracht. De voorgestelde oplossingen zijn niet eens zo radicaal: van atoombommen hoor ik nog even niets. Ondertussen probeer ik voor geruststellende woorden en wat nuanceringen te zorgen: die Derde Wereldoorlog komt er niet, het daderprofiel moet worden bijgesteld en wreedheden zijn de hele geschiedenis door gepleegd. Dat laatste is misschien wel een relativisering, maar neemt de bezorgheid niet weg. Dan toch nog een kwartiertje Egypte, weinig geïnspireerd. Dus ook geen huiswerk.

Als ik naar mijn auto loop, hoor ik op het plein een leerling uit 4-mavo zeggen: 'Er komt geen Derde Wereldoorlog'. Een jongen zegt: 'Ze gooien alles plat'. Meisjes luisteren aandachtig terwijl hij vertelt over het vermogen van de Amerikaanse luchtmacht. De volgende dag blijven de aanslagen hét gespreksonderwerp, ook in de klas.

Vrijdag, de dag van de herdenking. Er zijn rare dingen gebeurd. Juichende Marokkanen in Ede en op het Aloysius College in Den Haag kreeg mijn zoon ruzie met een Marokkaans meisje dat 'net goed' in het boek met condoleances had geschreven.

Op school lees ik in het schrift dat de rector om vijf voor twaalf over de intercom iets over de drie minuten stilte wil zeggen. Toch wil ik zelf ook iets zeggen. Het eerste uur 5-havo. Ik val meteen met de deur in huis:

'Vandaag gaan we om twaalf uur drie minuten stilte houden ...'

Esther, die eerst zegt en dan denkt, reageert meteen: 'Ja dat weten we nu wel ...' Anderen weten het antwoord op het terrorisme: platgooien het hele Midden-Oosten. Atoombom erop. Dit is niet het moment om over Marokkaanse jongeren te beginnen. Goed, Israël dan, hoe gaan ze daar met terrorisme om? Helpt die aanpak? Zo kregen we toch nog een aardig gesprek over oorzaken en aanpak van terrorisme. Ook Esther doet mee.

En dan zie ik toch kans mijn verhaal te vertellen over de islamitische man uit Suriname die ik in mijn studietijd Nederlandse les gaf. Hoe hij vol verwachting naar Nederland kwam: daar woonden alleen maar beschaafde mensen. Natuurlijk werd hij teleurgesteld. Maar hij bleef zijn medemensen met respect behandelen. Een ongeletterd iemand, innerlijk beschaafd, ook een islamiet.

De laatste tien minuten zijn voor de leerlingen. Al snel hebben ze het over een omgebouwde vent in Big Brother.

Het vierde uur een eerste klas. Om tien voor twaalf laat ik inpakken en wachten we rustig het toespraakje van de rector af. 'Dames en heren, jongens en meisjes ...' Hij leidt het moment van stilte in. Dan gaat de bel. Het is muisstil. Geen rumoer op de gang, geen stem van de collega boven. Ik hoor buiten eenden en een haan. Het kost me niet veel moeite beelden voor de geest te roepen van ten dode opgeschreven mensen in een wolkenkrabber. Als om drie minuten over twaalf de bel gaat vragen de leerlingen: 'Meneer, mogen we nu weg?' Stilletjes verlaten ze het lokaal. Dan komt 4-havo binnen druppelen. Nog even praten over de drie minuten stilte en dan toch maar over tot de orde van de dag.

'Juist in ons vak moet je kijken naar oorzaken en gevolgen'

Op woensdag na de ramp had ik de eerste twee uur vrij. De brugklas die ik het derde uur had, had dus al het een en ander kunnen bespreken in voorafgaande lessen. De klas begon er niet over; zij waren meer bezig met het aankomende kamp. Ik ben er zelf ook niet over begonnen. Ik was wel bereid te praten mits de leerlingen er zelf mee kwamen. Dat gebeurde wel in 5 havo. Vooral op verzoek van leerlingen is er die dag wel uitgebreid over gepraat.

Ik vind dat het geen zin heeft om televisie-ervaringen uit te wisselen. Juist in ons vak moet je kijken naar oorzaken en gevolgen. Vooral de gevolgen zijn voor de leerlingen moeilijk te begrijpen. Dan merk je wel dat ze veel tv kijken, maar dat het achterliggende verhaal slecht wordt begrepen. De beelden van de juchende Palestijnen hadden veel indruk gemaakt. Ik probeerde de leerlingen dan ook in te laten zien dat die beelden maar tien seconden duurden en dat deze reactie niet gold voor alle Palestijnen. De keus van de regisseur voor dit beeldmateriaal speelt een rol.

Ook 3 gymnasium wilde graag over de situatie praten. De leerlingen stelden echt inhoudelijke vragen. Een mogelijke Derde Wereldoorlog kwam ter sprake. Ook hier kan ons vak een goede uitleg geven met voorbeelden uit het verleden.

Tot zover de eerste dag na de ramp.

Vrijdag was de dag van rouw. De schoolleiding had tot die ochtend niets van zich laten horen. Op het infobord kwam in de loop van de ochtend een mededeling. Veel collega's waren slecht geïnformeerd en kwamen er pas in de

eerste pauze achter dat de leiding toch het een en ander had bedacht. Ik ben de les in 4 havo begonnen met te vertellen dat we enige minuten voor twaalf uur een toespraak van de rector zouden horen via de intercom. Daarna drie minuten stilte.

Een leerling uit voormalig Joegoslavië wilde niet stil zijn en tegen hem heb ik gezegd dat hij dan uit eerbied voor eventuele slachtoffers uit zijn eigen land en uit moslimlanden toch drie minuten stilte in acht moest nemen. Vanuit het klaslokaal hadden we zicht om de spoorlijn. Tijdens de drie minuten zagen we de trein tot stilstand komen en dat maakte veel indruk op de leerlingen. Ik had mijn leerlingen overigens niet verzocht om te gaan staan. Het hele gebeuren is erg onwennig voor ze. Van mij mogen ze dan de veiligheid van hun tafeltje hebben. Drie minuten stil bij elkaar zitten, ieder met zijn eigen gedachten, is heel bijzonder. Ik had me van te voren ook wel druk gemaakt: 'Zouden ze wel hun mond houden'? Maar het verliep prima.

Na afloop waren er wat leerlingen die nog even bleven praten. De wereld blijkt dan toch klein te zijn, want er waren er met familie in Amerika en bekenden in New York.

Juist in die gesprekjes merk je dat ze er veel mee bezig zijn.

Nu zijn we een week verder en onder leerlingen merk ik dat ze weer zijn overgeschakeld op de orde van de dag.

Ilona Brusselers
Mendel College, Haarlem

'Vandaag willen wij het over Amerika hebben!'

Maria van Haperen

'En wat waren jullie gisteren aan het doen toen je het hoorde?', is geen klas-sieke openingszin om de les mee te beginnen. Toch begrijpt iedereen, bij nader inzien op één na, dat de juffrouw de vreselijke aanslag op de Twin Towers in New York van gisterenmiddag bedoelt.

Omdat zo'n algemeen gestelde vraag meteen een gekrakeel van jewelste geeft, eerst maar even mijn eigen verhaal. Tenslotte moet je in een klassensituatie wel eens wat weg geven om iets moois terug te krijgen.

Nu was ik ten tijde van de eerste berichten in de auto op weg naar huis, met radio 1 aan. Een hoogleraar uit Delft babbelt er lustig op los.

'Natuurlijk zal dat gebouw niet inzakken.' Opgebouwd uit verschillende compartimenten en *'oh zo solide'*.

Ik teken compartimenten op het bord, die vage gelijkenis vertonen met de schetsen in de regionale en landelijke ochtendkranten. Theoretisch onmogelijk, maar toch echt ingestort. Dat hebben we met zijn allen keer op keer bekeken.

Het World Trade Centre staat in brand. De oorzaak is nog onbekend, misschien is er een aanslag gepleegd. 'Een aanslag op het bolwerk van kapitalisme' flitst er door me heen. Was student aan de KUN gedurende de marxistische stuip trekkingen van eind jaren zeventig. Ik grijp de mobiel en bel naar huis. 'Zet de teevee eens aan, want het schijnt dat het World Trade Centre in brand staat.' De presentatrice op de radio meldt dat er toch heus sprake schijnt te zijn van een aanslag, met een vliegtuig nog wel.

Even voor viertien suis ik binnen. 'Verbijsterend', zegt mijn echtgenoot: 'Een vliegtuig met passagiers, vol op het WTC'. Terwijl we gefascineerd naar het beeld staren, verschijnt een tweede vliegtuig. Vol ongeloof zien we het crashen in de belendende toren.

'Verbijsterend', zeggen we nog maar eens en staren verder, zwijgend. Een kwartier later meldt een opgewonden stem dat mogelijkerwijs ook het Pentagon doelwit is. Dat is drie, tel ik: 'Amerika wordt aangevallen'. Binnen de kortste keren is er ook nog eens sprake van een autobom 'ergens' en een vierde vliegtuig op weg naar ...? Ik bel mijn moeder op. Tot 20.30 uur zitten we aan de televisie gekluisterd, vergeten te eten en sturen de kinderen met geld voor patat op pad. 'America under attack' luidt het onderschrift bij CNN, wat klakkeloos door alle nieuwszenders wordt overgenomen.

De vingers van 31 tweede brugklasleerlingen hangen in de lucht. 'Ik was alleen thuis en mijn oom belde.' 'Ons mam, die zei ...' 'Ik zat te zappen en toen...' 'Rustig aan, ieder op z'n beurt', interrompeer ik. 'Iedereen mag zijn verhaal vertellen; we gaan netjes de rijen langs.'

Alle leerlingen vertellen 'hun' verhaal. Vader, moeder, broers, zussen, vrienden, van alles slepen ze erbij. Wie waar was toen hij of zij 'het' hoorde. En dat ze niets anders gedaan hebben dan voor de buis zitten. Behalve Annabelle. Zij hoort er nu pas van. Geen nood, want de rest van de klas is maar wat bereid om haar volledig in te lichten. Alhoewel? Niemand weet eigenlijk precies hoe alles in elkaar steekt. Daders van de aanslag meldden zich nog niet. Het lesuur vliegt voorbij. De Gouden Eeuw is niet aan bod gekomen, maar dat de Verenigde Staten waarschijnlijk voor het eerst in haar ruim tweehonderd-jarig bestaan op eigen grondgebied te maken heeft met een vijand van buitenaf hebben we uitvoerig besproken.

Dan treedt 5 V aan en ook hier alleen de actualiteit. 'Juf, komt er nu oorlog?', vraagt Stefanie. 'Nee, nu nog niet', aarzel ik. 'Gelukkig', zucht ze, alsof ze nu rustig kan gaan slapen. Ook 6V is opgewonden. De module over de islam staat pas volgende maand op de studiewijzer. 'Kunnen we dat nu niet beter omdraaien?'

De eerste paar dagen regent het details en doen allerlei geruchten de rondte. In Boston wordt een auto aangetroffen met valse identiteitsbewijzen en een pilotenhandleiding in het Arabisch. Via emailberichten horen we dat de kennis van een aangetrouwde neef de FBI tippte over de wagen. In de klas komt

Jos Collignon in de Volkskrant, 15 september.

de geruchtenstroom ter sprake en de wijze waarop de media in de berichtgeving voorziet. Vietnam en de Golfoorlog, met live inval in Koeweit. Wat is de impact op het publiek? Natuurlijk afschuw, afkeuring, maar ook groeiende nationalistische gevoelens. Na drie dagen komt het normale lesprogramma weer in zicht. We schakelen over op de orde van de dag.

Ruim een week later kunnen leerlingen Afghanistan moeiteloos op de kaart aanwijzen. Daar heersen de extreem islamitische Taliban en het onherbergzame land is al meer dan twintig jaar in oorlog. 'Het leven is er nog praktisch middeleeuws', meld ik: 'Wat betekent dat nou precies?' Zelfs onderbouwklassen kunnen een vergelijking met 'onze' Middeleeuwen maken.

Het gebruik van moderne communicatiemiddelen en wapentuig houden we bij de feodale verhoudingen in het achterhoofd. De uitwerking ervan heeft iedereen gezien. Het Westen kan met eigen middelen te lijf worden gegaan. De term asymmetrische oorlogsvoering is een nieuw begrip, maar het gecompliceerde structuurbegrip standplaatsgebondenheid spreekt inmiddels voor zich. Dat is gewoon 'Alles vanuit je eigen hoek bekijken'. De VS heeft de Navo bondgenoten op één rij; Péres ontmoet Arafat en Poetin spreekt de Bondsdag in het Duits toe. Ik ben ontroerd en heb kippenvel.

Als een klas binnenkomt met de mededeling: 'Vandaag willen we het over Amerika hebben', dan luidt het antwoord stevast: 'Eerst snel de studieplanner en daarna hebben we, als jullie meewerken, nog genoeg tijd over voor de actualiteit'.

En wat is die afgelopen weken nu eigenlijk veranderd in het lesgeven? Eigenlijk niet eens zo heel veel. Het programma draait gewoon weer. De leerlingen zijn misschien wat aandachtiger en zeker meer betrokken. We wisselen dagelijks nieuwsberichten uit, plukken stukken uit de *New York Times* van het Internet. De kennis van de islam is heel magertjes en het Verre Oosten is eigenlijk nu pas in beeld. Dat waardeoordelen over islamieten leiden tot zondeboktheorieën en veralgemeniseren is uit den boze. Rottige, ongenuanceerde uitspraken als: 'Wanneer de Verenigde Staten Israël niet hadden gesteund en gewoon aan de Arabieren hadden gegeven dan was die aanslag niet gepleegd' en 'Al die Arabieren stonden te juichen' worden vriendelijk en beslist, op historisch verantwoorde wijze, naar het rijk der fabelen verwezen.

De buitenlandse politieke verhoudingen zullen nog wel een tijd hot item blijven. Een overzichtelijke, historische beschouwing geven is voorlopig onmogelijk. Goed onderwijsmateriaal dat aansluit bij deze realiteit is niet voorhanden. Dat de geschiedenis Europacentrisch is, blijkt knap lastig. Je vraagt je af: 'Is de ééntwintigste eeuw nu pas aangebroken? Luidt de 11e september 2001 het definitieve einde van de Koude Oorlog in? Valt de datum misschien te vergelijken met die van 28 juni 1914? En zo ja, is het inferno in New York (en Washington) slechts een prelude op een veel grotere wereldbrand?'

Tekening uit *The Economist*.

Hulp, actie en onzekerheid

Ik stond net op het punt les te gaan geven toen een collega mijn kamer binnenstormde met het nieuws over de eerste inslag in het WTC. Het klonk onwezenlijk. Tussen de lessen door hoorde ik over de tweede inslag en de aanslag op het Pentagon. Na de les kreeg ik het nieuws van het vliegtuig in PA.

Dit was de eerste keer sinds Pearl Harbor dat Amerikanen zich werkelijk weerloos voelden. Het centrum van Charlotte werd geëvacueerd omdat het het op een na grootste bankcentrum (na NYC) van Amerika is.

Direct na de aanval zag je drie reacties: Allereerst een typisch Amerikaanse manier om een trauma te boven te komen: onmiddellijke egalitaire hulp. Dit reikte van brandweermannen en andere hulpverleners uit heel Amerika, die direct naar NYC afreisden, tot ingenieurs en specialisten in skyscrapers die gingen helpen met de techniek hoe de puinhopen het beste te ontmantelen. Van lagere scholen die boterhammen opstuurden tot koren die zongen. Van een school die het opgespaarde geld voor een schoolreisje naar het Rode Kruis stuurde tot banken en grote bedrijven die miljoenen doneerden. Een man in Charlotte kocht alle pizza's die hij kon vinden en ging naar het vliegveld om iedereen die niet verder kon te voeden. Het Rode Kruis moest de mensen vragen om niet meer te komen om bloed te geven, omdat ze het op dat moment niet meer konden verwerken.

Al die hulp is soms niet het meest effectief, maar welgemeend.

Reflectie was de tweede reactie, maar deze uitte zich voornamelijk in het kopen van Amerikaanse vlaggen (nu volledig uitverkocht) en het dragen van lintjes. Uitingen zoals je in Nederland, Canada, Israel enzovoort had, zie je hier, raar genoeg, niet. Ik denk dat dit komt omdat men nog niet bereid is te rouwen, en omdat men nog niet goed weet waarover nu precies gerouwd moet worden.

Amerika is veranderd, maar het Amerikaanse positieve denken staat acceptatie in de weg. Het idee dat iets binnen het systeem gefaald heeft en dat er mensen zijn die Amerikanen kwaad kunnen doen, is voor velen moeilijk te accepteren.

De laatste reactie is die van actie. Hoe meer actie, des te meer Amerikanen zich zeker en veilig voelen. Dit past binnen de werkmentaliteit van de Amerikanen: hard werken brengt succes.

Men is nu bereid om aan de eigen veiligheid mee te werken. Maar het is de vraag hoe lang Amerikanen het dagelijks ongemak dat hiermee gepaard gaat zullen accepteren. Daarnaast roept men om vergelding. Bush's woorden wekken hier zowel nationalistische eenheid als bezorgdheid op. Tevens vreest men dat de huidige acties zullen leiden tot een tweede Vietnam of alle aandacht van de binnenlandse problemen zullen wegnemen.

Oscar Lansens,
University of South Carolina in Charlotte

Uit: *Arkansas Democrat Gazette*.

'... Schande. Maar die zaal is wel verhuurd'

Cees Bol

Dave Drossaert is rector van het Utrechtse Thorbecke College, een betrekkelijk kleine school voor mavo, havo en vwo in de Utrechtse wijk Overvecht. Het merendeel van de leerlingen is allochtoon en van islamitische huize. Drossaert heeft zo'n vijftieng jaar ervaring als geschiedenisleraar in diverse Utrechtse scholen alvorens een jaar geleden rector te worden om een fusieproces te gaan leiden. Hoe reageert een schoolleider van een dergelijke school op de terreurdaden van 11 september, wetende dat zijn schoolbevolking wel eens een andere reactie zou kunnen te zien geven dan hij zou wensen?

bedreigingen om de school te komen verbouwen komen er dan ook nog bij.

Drossaert, verbijsterd over de wending die de zaak heeft genomen, geeft donderdag een nadere verklaring:

"Op school wil ik de dialoog tussen medewerkers en leerlingen met al hun verschillende opvattingen open houden. Een dialoog houdt in dat je bereid bent te luisteren naar andere meningen, ook als deze lijnrecht tegenover die van jou staan. Dit betekent dat een docent, die ook de rol van opvoeder heeft, zich aan het begin van een gesprek over zaken als deze terughoudend zal moeten opstellen en leerlingen in de gelegenheid moet stellen hun vaak nog ongenueanceerde mening te geven. Daarna heeft de docent natuurlijk het volste recht zijn of haar mening te geven en leerlingen ook te wijzen op de eventuele ongepastheid van hun gedrag of opmerkingen. Ik verwacht in zo'n geval echter wel dat de docent, alvorens een oordeel te geven, in staat is dit ongepaste gedrag en/of deze opmerkingen te plaatsen in de context van de achtergrond en leeftijd van de leerlingen."

Drossaert meende in elk geval iets te moeten doen en schreef 12 september aan zijn docenten in het mededelingenboek voor medewerkers.

"Collega's, Willen jullie bij een eventuele bespreking van de gebeurtenissen gisteren in de USA rekening houden met het feit dat niet al onze leerlingen dezelfde afschuw en visie zullen hebben als wij. Mocht dit laatste het geval zijn, blijf dan zo verstandig mogelijk en vergeet niet jouw rol als opvoeder."

Als dezelfde ochtend het *Utrechts Nieuwsblad* belt met de vraag hoe de scholen denken te reageren geeft hij een antwoord van dezelfde strekking. Als het *UN* 's avonds verschijnt blijkt de krant Drossaerts woorden opgevat te hebben als een 'verbod op een veroordeling van de aanslag'. Een rel van belang is geboren. De afkeurende ingezonden brieven buitelen over elkaar heen, columnisten halen uit naar de rector, die, overigens zonder zelf gehoord te zijn, ook nog eens wordt geconfronteerd met een veroordelende verklaring in de gemeenteraadsvergadering van donderdag. Telefonische

Daar ga je natuurlijk op in met argumenten:

"Weet jij dan hoeveel joden er in Amerika zijn en hoeveel Arabieren?" Natuurlijk weten ze op je argumenten geen antwoorden, maar dat wil nog niet zeggen dat je ze in hun hart hebt overtuigd.

Maar je maakt wel contact als je zegt: "Fatima, zou jij het leuk vinden als we erbij stonden te juichen als er een Palestijnse stad werd gebombardeerd?" Nee, dat zou ze niet leuk vinden. Maar dan komt ook de vraag al snel waarom de sancties tegen Saddam Hussein wel worden toegepast, terwijl Israël ongemoeid wordt gelaten. Zij ervaren dat als buitengewoon onrechtvaardig. Het is een illusie dat geschiedenisonderwijs in deze 'helpt'. Maar ik vond en vind onverkort dat ik als schoolleider moet proberen het gesprek gaande te houden.

Ik heb de collega's, die meenden het niet aan te kunnen om te gaan met vergoelijkende reacties of erger van leerlingen, aangeraden niets te zeggen en degenen, die dat wel meenden te kunnen, geadviseerd om te handelen zoals ik in mijn toelichting heb geschreven. Niemand, maar dan ook niemand is gediend met louter emotionele uitbarstingen.

Ik ben erg ontgoocheld over het optreden van 'serieuze' journalisten van *Volkskrant* en *NRC*, die voor mijn gevoel niet op nieuws uit waren, maar op een rel. Die gaan bellen of op onze school de drie minuten stilte wel in acht worden genomen. En dan voor de school gaan posteren als ik geen behoefte heb om ze binnen te laten op vrijdag om twaalf uur. En dan in de gymzaal een basketball wedstrijd zien. Schande! Maar die zaal was wel verhuurd."

De illustratie is van Barbara Maget in Het Onderwijsblad van de ABOP, 22 september.

'We moeten ervoor zorgen dat we door dit incident niet verder uit elkaar groeien maar juist naar elkaar toe'

Jaap Patist,
Niels Stensen College, Utrecht

Het Niels Stensen College is een school voor mavo/havo/vwo in de wijk Kanaleneiland in de stad Utrecht. Overeenkomstig de samenstelling van de wijk overheersen ook op school de Marokkaanse en Turkse leerlingen. Ik werk al 18 jaar met veel plezier als geschiedenisdocent op deze school.

zullen gemarkeerd worden door een uitspraak van een leerling over de ramp.

Vrijdag 14 september. Het vijfde lesuur start om 11.45 uur met H3v, een havo/vwo-combinatieklas van 29 leerlingen. Met de vraag 'Meester gaan we praten over de ramp?' komen ze de klas binnen. Natuurlijk gaan we praten over de gebeurtenissen die de wereld vanaf 11 september in hun greep houden.

De leerlingen verwerpen de acties overduidelijk. Maar er zit wel een duidelijk verwijt naar 'de Amerikanen' en hun houding naar het Midden-Oosten. Dan is het 12.00 uur. Een conrector geeft via de intercom aan dat de 3 minuten stilte zullen beginnen.

Na 1 minuut klinkt de stem van Rachid uit de intercom:

'Terrorisme is een open wond, maar met haat, wraak en woede kan deze wond niet genezen worden.'

Na 2 minuten zegt Anna in de intercom:

'Van het verliezen van mensenlevens word je altijd stil.'

De 3 minuten worden afgesloten door Jaouad:

'We moeten ervoor zorgen dat we niet door dit incident verder uit elkaar groeien maar juist naar elkaar toe.'

De klas is duidelijk onder de indruk. We nemen de draad van het gesprek weer op. Al snel komen we op de spanning tussen de Palestijnen en Joden in en om Israël. Bij de Islamitische kinderen ligt daar de boosheid en het begrip, niet de goedkeuring, voor de terroristische acties in de Verenigde Staten. De complexiteit van de situatie in het Midden-Oosten bestaat voor hen niet.

Het Midden-Oosten dus op het programma. Ik heb gekozen voor een instap waarin ze een Palestijnse en een Israëlische visie, beiden van gematigden, over het Palestijns-Israëliësch conflict op een gestructureerde wijze met elkaar vergelijken (*Sprekend Verleden* deel 2, blz.144-148).

De teksten roepen veel vragen op bij de leerlingen. Hun eenzijdige beeld in het conflict wordt complexer. Voor de leerlingen wordt duidelijk dat er niet één gelijk is en dat extreme standpunten en uitlatingen een oplossing in de weg staan.

Dinsdag 11 september krijg ik het afschuwelijke bericht te horen tijdens een studiedag op school. Ongeloof overheerst. Naar huis fietsend valt me op dat er nauwelijks iemand buiten is. Wat zal de reactie van de leerlingen morgen zijn? Ik zal het niet direct weten. Woensdag en donderdag werk ik elders.

Woensdagavond bel ik wel een conrector om te vragen hoe de dag verlopen

is, omdat ik door de berichtgeving verontrust ben geworden over de reacties van islamitische jongeren. Op school blijken geen vervelende incidenten te hebben plaatsgevonden. We bespreken kort hoe vrijdag gestalte gegeven kan worden aan de drie minuten stilte. We vinden dat in de les bij de gebeurtenissen stil moet worden gestaan door alle leerlingen en personeelsleden. Elke zestig seconden van de drie minuten

Basisschool de Klokkenberg te Nijmegen

Bij ons werd aan het drama van 11 september met de leerlingen in de groep op woensdag 12 september in het kringgesprek ruimschoots aandacht geschonken. De oudste leerlingen vertelden elkaar wat ze hadden gezien op de televisie. Vooral de schokkende beelden van de slachtoffers hadden diepe indruk gemaakt. De oom van een kind werkte op die dag in het WTC; in plaats van te gaan ontbijten had deze oom besloten eerst te gaan joggen en hij redde daardoor zijn leven. Een andere jongen heeft familie in New York en ze hadden thuis nog geen bericht van hen ontvangen.

Na een uur met elkaar gesproken te hebben werd aan de leerlingen gevraagd een verhaal te schrijven over de gevolgen van deze aanslag: zal deze ramp gevolgen hebben voor het dagelijkse leven in ons land of zal deze gebeurtenis een aanleiding zijn tot het uitbreken van de Derde Wereldoorlog.

Na het schrijven van het verhaal hebben veel kinderen berichten op Internet gezocht. Ook de wrange en cynische grappen en cartoons kwamen ze tegen: de kinderen vroegen zich af hoe mensen ertoe komen om zo te reageren. De grappen lokten felle emoties op bij veel kinderen.

De leerlingen van groep 7 hebben tijdens het kringgesprek waarin de kinderen hun verhalen kwijt konden, iets

te horen gekregen over de relatie tussen Amerika en de Arabische wereld. De leerkracht van die groep heeft getracht uit te leggen waarom sommige inwoners van Arabische landen zo gebeten zijn op de Amerikanen en iets verteld over de Amerikaanse buitenlandse politiek.

De leerlingen van groep 6 hebben tijdens het kringgesprek uiting gegeven aan hun angst. Het beeld van mensen die uit het gebouw sprongen bleek voor veel kinderen heel naar geweest te zijn. Dat ook zoveel brandweerlieden tijdens de uitoefening van hun werk gedood zijn, maakte diepe indruk op de kinderen. Ze waren bang dat zo'n ramp ook in Nijmegen zou kunnen plaatsvinden. 'Zo'n vliegtuig kan ook op onze school terechtkomen' en 'Krijgen we nu oorlog met de terroristen?'

De kwetsbare positie van Europa en het afsluiten van de tunnels op donderdag 28 september hebben ook diepe indruk op de leerlingen van deze groep gemaakt. Sommige kinderen vertelden dat ze bang waren om te gaan slapen.

Een jongen tekende het WTC gebouw met alleen maar woorden die met de ramp te maken hadden. Toen hij klaar was zat hij te huilen aan zijn tafeltje.

Gert Olthof

Bij het rangschikken van mijn persoonlijke herinneringen zal de datum 11 september 2001 wel terechtkomen in het vakje met onder meer 22 november 1963 (moord op Kennedy) en 21 augustus 1968 (invasie Tsjechoslowakije). Nooit vergeet je meer waar je je bevond op het moment dat je het nieuws hoorde.

Ik was op die dinsdagmiddag net thuis van school, toen mijn zoon uit Nijmegen belde: *'Zet vlug Nederland 2 aan, want er is een terroristische aanslag gepleegd op het World Trade Center!'* Dat was om ongeveer kwart voor vier. Vanaf dat moment zaten mijn vrouw en ik sprakeloos en verbijsterd naar het scherm te staren. Het instorten van de WTC-torens kwam live in mijn huiskamer. Nog pas enkele jaren geleden hadden we daar op het dak gestaan voor het magnifieke uitzicht. In de loop van de middag maakten de berichten van het vliegtuig op het Pentagon en de crash in Pennsylvania duidelijk dat het om een weldoordachte, gecombineerde aanslag ging op de symbolen van de militaire en economische macht van het Westen. De verdenking viel op Bin Laden en zijn Afghaanse gastheren de Taliban. De contouren van een aanstaande wereldbrand doemden al op.

Finito dus het rustige leventje van een geschiedenisleraar in het post-Koude-Oorlog-tijdperk, die willekeurige thema's uit het verleden kalm, gestructureerd en afstandelijk aan zijn leerlingen kan presenteren. De geschiedenis was heden geworden, het heden toekomst. Dit dwong tot omschakeling.

Maar hoe moest ik het aan mijn leerlingen uitleggen?

Het komt weliswaar vaker voor dat ik het lokaal in loop en aan de eerste de beste leerling vraag: *'Wat is het laatste nieuws?'* Dan ga ik spontaan in op de actualiteit, en doorgaans spitst een aantal leerlingen de oren. Het was echter duidelijk dat we nu een onderwerp hadden dat méér vereiste dan een geïmproviseerde les.

• Een haastige lesopzet

Laat op die dinsdagavond bedacht ik een methode om de lessen structuur te geven. Ik had in mijn schrijfbloc al haastig allerlei gegevens en citaten zitten noteren uit de chaos van berichtgeving en commentaar op CNN en de Nederlandse zenders. Ik nam een leeg

'Meneer wordt het oorlog?'

Verheugde Palestijnse jongeren.

overhead-sheet, formaat a-4, en binnen een half uur stond daarop zo duidelijk mogelijk een vijftal punten genoteerd, onder de CNN-titel *'America under attack'*.

Ten eerste wat de gebeurtenis uniek maakte, ook al waren er eerdere voorbeelden (Pearl Harbor, aanslagen op ambassades in 1998, de WTC-autobom van 1993). Ten tweede de namen van de getroffen gebouwen, hun symboolfunctie en het geschatte aantal slachtoffers, inclusief de 266 inzittenden van de vier vliegtuigen. Ten derde een overzicht van mogelijke daders of wie er achter kon zitten: Osama Bin Laden, Saddam Hoessein, Palestijnse extremisten. Ten vierde de directe impact in een aantal punten genoteerd, zoals de vraag: Zal Bush het benodigde leiderschap kunnen opbrengen? Hoe zal de VS reageren, wie zullen ze willen treffen, waar en wanneer? Wat voor klappen krijgt de wereldeconomie? Hoe reageerden wereldleiders heet van de naald ('een aanslag op de beschaving, de democratie')? Wat doet de aanslag met de psyche van de Amerikaan, die een vrij, onbezorgd en gerieflijk leventje gewend was?

Ten vijfde lange-termijnvraagstukken, zoals: zullen de VS zich nu meer gaan inspannen voor een vredesregeling in het Midden-Oosten, dan wel neigen naar isolationisme, zal het Star Wars-program worden gerealiseerd of juist niet?

Achteraf bekenen ontbreekt in deze haastige lesopzet merkwaardig genoeg

de meest essentiële vraag: wat waren de motieven voor de aanslag?

Ik griste nog wat dia's bij elkaar, opnames die ik gemaakt had van onderop en bovenaf het World Trade Center en de skyline van Manhattan. Ik sliep slecht en stond vervolgens een uur vroeger op dan gewoonlijk om de ochttenkranten te spellen en in de docentenkamer de eerste commentaren van collega's te horen.

• Lesgeven over de aanslagen

'Meneer, wordt het een wereldoorlog?' was de eerste vraag die een leerling na de begin-bel op me afvuurde. Dit maakte duidelijk hoe de angst voor een nog veel grotere ramp sommige leerlingen toen in de greep hield. De meesten hadden net zo aan de buis gekluisterd gezeten als ik.

De lessen in de verschillende klassen – ook die in de brugklas – gingen geheel op aan de aanslagen en liepen gesmeerd. De weetgierigheid van leerlingen, speciaal ook die in de brugklas, was hoog. Het ging dan ook om niets minder dan de grootste aanslag uit de geschiedenis.

Spontaan kwamen allerlei parallellen naar voren. Neem de moord in Sarajevo in 1914. De regering in Wenen wachtte toen echt niet met oorlog, tot het sluitende bewijs geleverd was van steun van de Servische regering aan de moordenaar; zou Amerika geduld hebben met het onderzoek naar de schuldigen? Of neem de ver-

nederende psychische klap die de Amerikanen nu te verduren hebben gekregen. De parallel was gauw getrokken met de depressie van begin jaren dertig, toen het land plotsklaps vijftien miljoen werklozen telde, een rampzalige ondermijning van het typisch Amerikaanse optimistische zelfbeeld. Toen had je een Roosevelt om de Amerikaanse ziel te masseren, maar zou Bush tot een soortgelijke mentale heelmeester kunnen uitgroeien?

De overhead-sheet bewees haar diensten; deze methode voorkwam dat de conversatie met de klassen alle windrichtingen uit zou waaien. Leve de overhead-projector! En leve mijn vaste diaprojector, die het getroffen WTC-gebouw feilloos, haarscherp en gezien vanuit vele hoeken in beeld bracht. Kun je verdriet hebben om het verlies van een gebouw, terwijl de aandacht uit dient te gaan naar de vele duizenden slachtoffers onder de puinhopen? Toch voelde ik tijdens die korte diavertoning een brok in de keel. New York zal nooit meer hetzelfde zijn, het is als Parijs zonder Eiffeltoren.

Naderhand stelde ik mezelf de kritische vraag: als de docent zo'n emotie op leerlingen over weet te brengen, zoals ook de emoties van nabestaanden en hulpverleners, is hij dan op een goede manier bezig, of maakt hij zich schuldig aan effectbejag en eenzijdige voorlichting?

Andere twijfels bekropen mij. De terreurdaad werd spontaan door regeringsleiders gekenschetst als een aanslag op de beschaving, op de democratie. Moet de docent zo'n kwalificatie als een gegeven overnemen, of juist op zo'n moment de ideologie van het Westen – democratie, bewegingsvrijheid, tolerantie, kapitalistische productiewijze – gaan staan relativeren en kritiseren, en benadrukken dat Amerika in de ogen van een groot deel van de arme wereld overkomt als een arrogante, gulzige reus?

In sommige klassen waagde ik me aan de volgende statement:

'Zoals de twintigste eeuw de worsteling liet zien van de Verenigde Staten (en het Westen) met het fascisme en het communisme, zo zou de eenentwintigste eeuw het toneel kunnen vormen van de worsteling tussen het Westen en het islam-fundamentalisme en terrorisme.'

Deze stelling bleek een aardige kapstok voor discussies. Alleen al omdat er de

suggestie van uitgaat, dat de toekomstige vijand een taaiere tegenstander zal blijken dan de beide twintigste-eeuwse totalitaire stelsels.

Godsdienstige gevoelens trekken nu eenmaal diepere sporen in de zielen van de mensen dan politieke systemen. Nog afgezien van de vraag of het militair-technisch mogelijk zal zijn de terroristen te localiseren en uit te schakelen. Achter de televisiebeelden van juichende moslims in de straten van Oost-Jeruzalem en Beiroeth zit méér dan opgekropte woede over de Israëlische bezetting. De haat tegen het Westen zit diep.

De reacties van leerlingen op de lessen waren erg positief. Tussen de lessen door kwamen sommige nog na-discussieren. Het was opvallend dat in alle klassen de meest heftige reacties van leerlingen werden uitgelokt door één bepaald zinnetje op mijn volgeschreven sheet: 'Palestijnen in bezette gebieden juichten'.

De verontwaardiging daarover was begrijpelijk: je zult als Amerikaan maar een familielid te betreuren hebben door zo'n aanslag, en dan die beelden op je tv zien. Slechter pr voor de Palestijnse zaak was nauwelijks denkbaar. Geen wonder dat uit Israël stemmen klonken die zeiden: *'Begrijpen jullie nu wat wij al zo lang doormaken?'*

Israëli's worden immers bijna wekelijks geconfronteerd met zelfmoordaanslagen. Toch moet je als docent ook in de huid willen kruipen van een Palestijn op de westelijke Jordanoever, die het genoegen smaakt dat de schijnbaar ongenaakbare bondgenoot van aartsvijand Israël nu eens op zijn bek gaat.

• Conclusies

De actualiteit dwong de geschiedenisdocent tot ingrijpen in het gewone programma. Proefwerken werden uitgesteld, studiewijzers genegeerd.

Terecht natuurlijk. De les die ikzelf hieruit trek is: maak studiewijzers zo flexibel mogelijk, om op elk gewenst moment met je klas te kunnen reflecteren op actuele gebeurtenissen.

Hoe onmisbaar het schoolvak geschiedenis is, werd me gaandeweg die rampweek wel duidelijk. In mijn klassen 4-havo en 4-vwo was er geen enkel ander vak waar de docent lestijd had besteed aan de aanslagen. Dus als de geschiedenisdocent het niet doet, wie dan wel? Wie neemt dan de taak op zich van voorlichter, commentator, discussieleider? Niet dat ik prat ging op

die rol, of dat ik het fijn vond dat mijn vak daardoor steeg op de schaal van belangwekkendheid. Duizendmaal liever had ik me nog jarenlang in de lome rust van het tijdperk na 'The End of History' gewenteld dan, zoals nu, mij verplicht te voelen om tegenover mijn leerlingen woorden te vinden om het inferno in Manhattan en zijn nasleep te duiden.

In de vaksectie werd overigens heel uiteenlopend geoordeeld over de specifieke taak van de geschiedenisdocent bij zo'n calamiteit. Sommige collega's benadrukten hoe moeilijk het sowieso is het wereldnieuws uit te leggen aan met name onderbouwklassers vmbo. Zij prefereerden snel weer over te gaan tot de orde van de dag, zeker toen bleek dat diverse van hun leerlingen het uitvallen van de soap-serie Goede Tijden Slechte Tijden op 11 september nog het vervelendste vonden. Ook klonk het argument dat het primair de taak van ouders is een dergelijke actualiteit met hun kinderen te bespreken. Zelf vrees ik echter dat slechts een deel van de ouders hier een verantwoordelijke taak voelt liggen. Verschil van mening was er ten slotte ook over de vraag in hoeverre je onrust bij leerlingen moet wegnemen, dan wel openlijk allerlei rampscenario's de revue moet laten passeren.

Na het aanhoren van commentaren van deskundigen, onder wie historici, bekwam mij het gevoel dat we een deel van de bestaande geschiedenis-schoolboeken weldra zullen moeten vervangen, of moeten voorzien van een uitgebreid appendix. De ruimte die schoolboeken thans bieden voor de Amerikaanse buitenlandse politiek, of voor de problematiek van het Midden-Oosten, is vaak beperkt. Uitgevers en auteurs van de geschiedenis-methodes van nu achtten zich immers met handen en voeten gebonden aan de kerndoelen. De vraag: 'past een onderwerp wel in een subdomein?' was belangrijker dan de vraag: 'welke vragen stelt het heden aan het verleden?'

Als het waar is dat op 11 september 2001 de eenentwintigste eeuw echt is begonnen, zal een drastische herijking van de thans vigerende themata geboden zijn. Het gemis aan een blad als wijlen het tijdschrift *Reflector* wordt daarbij bovendien schrijnend gevoeld. Welke uitgever durft op korte termijn in de nieuwe behoeften van de geschiedenisles te voorzien?